

ЗВИЧАЄОПИСОВА ДРАМА В ДОРОБКУ М.СТАРИЦЬКОГО

Михайло Петрович Старицький відомий як автор етнографічно-побутової, соціально-побутової, соціально-психологічної, історичної драми, комедії. Свою частку вніс він і в розвиток звичаєписової п'єси. А твори цього жанру, як відомо, суттєво збагатили палітру вітчизняного сценічного мистецтва класичного періоду.

Жанр звичаєписової драми побутував на Україні уже в першій половині XIX століття. Для нього характерний відхід від захоплення етнографічним матеріалом. Основна увага приділяється життю і побуту певних суспільних верств. Яскравим зразком цього жанрового різновиду є драма Р.Андрієвича «Быт Малороссии в первую половину XVIII ст.» (опублікована в 1831 році). Дефініцію «звичаєписова драма» вперше вжив О.Гончар. Називаючи характерні особливості одноактівки Р.Андрієвича, він наголошує на спробах автора вийти за межі селянської тематики, піддавати критиці мораль панівних верств.

В «Быте Малороссии» до мінімуму зведена роль фольклорно-етнографічного елементу, зображено звичаї українського провінційного панства, конфлікт розв'язується в морально-етичному плані. Автор, змальовуючи побутову картину з життя багатого хуторянина, порушує ряд питань соціального характеру, пов'язаних з «усвідомленням» дрібним панством нового місця в суспільстві [8, с.40]. Сюжетну колізію твору складають «вitreбеньки» Никодима Тимофійовича, котрий взявся запроваджувати нові звичаї в домі після повернення з подорожі до Москви. Людина недалека, обмежена, по-мавп'ячому наслідує «нову моду». Створенням ряду гумористичних ситуацій автор досягає комедійності звучання твору. Никодим Тимофійович, дотримуючись великопанської моди, хоче відрізати дочкам коси.

«Провинциаленко. Іще слухайте, дочки, нехай завтричка прийде циркульник, я йому розтолкую, як вас остригти по-московськи і заплести коси ось як. (Вынул и показал картину модной причёски).

Іще пішлите безпремінно за манією і намалюйте щоки – таке, бач, тепер поведеніє, без його тепер ані зизирк перед людей!» [7, с.80].

Автор показує й перші результати нововведень. Зустріч з родичем не відбулася тільки тому, що в нього чоботи змазані дьогтем.

«Поликарп Семенович. А що, Петре, пан дома?

Петр. Дома, та бач, казав, коли у вас чоботи змазані дьогтем, то сказати вам, що його нема дома, бо в його, бач, все голова болить од дьогтю» [7, с.82].

Така поведінка дворянина піддається осудові з боку оточуючих. Вустами Полікарпа Семеновича автор дає оцінку цьому негативному явищу: «Каплюху хоть родзинками корми, а вона все-таки каплюха» [7, с.83].

Вважаємо заслугою письменника, що він зумів відійти від селянської тематики й любовного конфлікту й «зосередитися виключно на викритті обмеженого самодура кріпосника», таким чином висміюючи й засуджуючи мораль панівного класу. Так, вперше в українській літературі викрито паразитичне животіння провінційного панства у перехідову добу й створено типову реалістичну постать обмеженого поміщика.

Ідентична за художньою реалізацією теми з п'єсою Р.Андрієвича маловідома одноактівка Пустовійта «Быт Малороссии» (1838) [2]. Повна відповідність жанрових сцен та ситуацій обох п'єс дає підстави твердити, що це один і той же твір. Як вже згадувалось, драма «Быт Малороссии в первую половину XVIIIст.» вперше була надрукована в 1831р. під криптонімом Т.М. Пізніше в збірці Г. і С.Карпенків «Конвалії Київської України» (1861) з'явилася п'єса «Пан Сюсюрченко» – це не що інше, як «Быт Малороссии» з тією лише різницею, що змінено назву твору і відповідно прізвище головного героя. В кінці публікації вказано: «Роман Андрийович Переяслав. 1850 року» [3, с.50]. Якщо з

цензурних міркувань в 1831 році автор сховався за криптонімом Т.Н., то пізніше (1861) в аналогічній дії відпала уже потреба. В зв'язку з цим вважаємо, що Пустовійт – псевдонім Р.Андрієвича, адже п'єса, знайдена в архіві, датована 1838 роком. Подібна тематика знайшла відбиття в польській літературі. Побут і мораль провінційної шляхти відтворено в комедіях Ф.Богомольця «Весілля за календарем», А.Чарторизького «Дівчина на виданні» (1770), в якій, зокрема, висміюється «тип шляхетського петиметра, дурного наслідувача закордонних мод» [3, с.50], І.Красіцького «Іменинник» (1780).

Традиції звичаєписової драми були продовжені в другій половині ХІХ ст. У підзаголовку твору М.Старицького «За двома зайцями» (1883), що є переробкою комедії І.Нечуя-Левицького «На Кожум'яках» (1885), підтверджено свідому орієнтацію автора на конкретність відтворення соціально заадресованих побутових сцен («комедія з міщанського побиту»).

Оскільки п'єса І.Нечуя-Левицького не відповідала вимогам сцени (була занадто сюжетно розтягнутою), то М.Старицький скористався лише основною колізією, при цьому поповнивши матеріал твору новими персонажами (Степан) та ситуаціями (Голохвостий серед молоді, сцена заручин), додатковою сюжетною лінією Степан – Галя, а також перенісши акценти з побутових мотивів на соціальні.

П'єса М.Старицького – твір гостро сатиричний, викривальний, спрямований проти духовного убозтва тієї частини дрібних українських «чумази», що наслідували панські манери, цураючись при цьому всього народного. Драматург нищівно висміює київське міщанство, викриває його обмеженість, обивательські інтереси, прагнення до легкої наживи, побут виступає своєрідним засобом розкриття психології дійових осіб, мотивування їх учинків. Типовими представниками звироднілого міщанства є Свирид Петрович Голохвостий, Проня Прокопівна Сіркова.

Колоритно виписані в творі сцени парубоцьких гулянь, прийому пройдисвіта-цирульника в сім'ї Сірків, іменин у Секлети Лимарихи сприяють виявленню суспільного змісту образу Голохвостого. Свирид, намагаючись надати своїй персоні важливості, цурається свого батька.

«Прокіп Свиридович. Позвольте спитати, ви синок покійного Петра Голохвостого, що цилюрню держав за Канавою?»

Проня. Ви, папонько, не знать, як говорите: їхня хвामілія Голохвастов, а ви какогось хвоста вплели!

Голохвостий. Да моя хвамілія натурально – Галахвастов, а то необразована мужва коверкаєть.

Прокіп Свиридович. Вибачайте, добродію, ми люди прості, що чули... Так ви, значить, не його, не цилюрника синок?

Голохвостий (змішавшись). То єсть по натуре, значить, по телу, как водиться, но по душе, по образованности, дак ми уже не та хворма [5, с.384].

Картини побуту не тільки поглиблюють реалістичну характеристику дійових осіб, а мають і самостійне пізнавальне значення. Так, у повній гармонії з сюжетом п'єси введено ритуал заручин Галі та Свирида. Пісенний матеріал гармонійно вписується в канву твору:

Де ж був селезень, де ж була вутонька?
Селезень на ставку, вуточка на млинку.
А тепер вони в однім болоті.
П'ють воду, їдять ряску по своїй охоті.
Де ж був Свиридко, де ж була Галочка?
Що Свиридко у батька, а Галочка у ньеньки!
А тепер вони у одній світлиці
Їдять з медом пухккі книші й паляниці...

[5, с.403].

Усі ці засоби сприяють створенню реалістичної картини життя, звичаїв міщанства.

Автор майстерно окреслює ситуації, в яких висміяно моральних покручів Свирида та Проню. Яскравим засобом індивідуалізації псевдогероїв є їхня мова.

«Голохвостий. О, Проня Прокоповна має скус! Єжелі корда человек подиметься разумом вгору вище од лаврської колокольні дя глянет отудова на людей, то вони йому здаються-кажуться такі маленькі, как пацюки, пардон, криси!» [5, с.385].

«Проня. Другим может необразованным што вгодно з губи плюнь, бо понятія нікотрого не імють, а я в пансіоні все науки проізошла» [5, с.385].

«Голохвостий. Натирально, в каждом обхожденії главная форма вченость» [5, с.385].

Діалоги Проні та Свирида підкреслюють їхню нікчемність. Обоє пишаються своєю вченістю, адже Проня Прокоповна аж три місяці була у «мадами в пансіоні». Високої думки про себе й Голохвостий. Драматург протиставляє мораль Свирида і хлопців, яким чудно слухати його речі. Голохвостий одверто кепкує з парубків:

«Невежество шмаровозне! Што з вами тут фиксатуарнічать? Єщо уберешся в мужичество!» [5, с.357].

З кожною новою реплікою Голохвостого М.Старицький підкреслює його ницість.

«Голохвостий. Дурні хахли! Ідїть здорові. Што значить проста мужва? Ніякого понятія нету, ніякої делікатної хвантазії – так і пре!» [5, с.358].

Молодь, використовуючи народну мудрість, гідно відповідає покручеві: «Цур дурня та масла грудку» [5, с.357].

Побут виступає своєрідним засобом розкриття психології дійових осіб, мотивуванням їхніх учинків.

Отже, М.Старицький розкрив у творі проблему морального перевертенства та деградації, до якої часто звертався у своєму доробку. Порушенням таких злободенних питань п'єса суголосна й нашій епосі.

Комедію з народного побиту «По-модньому, або Коли б не турнюри, не здихались би мацапури» (1887) М.Старицького можемо трактувати як звичаєописову. В основу сюжету покладений мотив «гонитви за багатими нареченими». М.Старицький створив реалістичну ситуацію оглядин у домі заможного козака, в якій виявляються прагнення шляхти (Дембицької та Сисоя) породичатися з селянином Вареником через його неабиякі статки. Автор висміює нездорові бажання вихідця з селянського середовища та його сусідки Дзвонарської набратись панськості. Та ці намагання зведені нанівець. Уже в ремарці 1 дії п'єси підкреслюються претензії мешканців на панство: «Середина багатої козачої хати. Ліворуч – лава, мисник, праворуч – канапка, два кріселка. По стінах – генерали і страшний суд. В убранстві видно панські примхи, перемішані з простою обстановкою [6, с.81].

Сюжет твору розгортається стрімко. Кожна нова ситуація підкреслює суть справжніх намірів збіднілої шляхти.

«Дембицька. Який ти ще децко! Нужно тобі панравіться – і ми багачі, не будем поневіряться у пані маршалкової – я за економку, а ти – за попихача» [6, с.96].

Благородний жених Сисой Ходатович та його мати – пані Дембицька виявились нікчемами, що лише мріють про привласнення зароблених тяжкою селянською працею грошей. Їхні наміри були викриті.

«Вареник. Ач, приїхали нашими замозоленими грішми свої дірки латать!» [6, с.101].

Автор уміло змальовує побут і звичаї козацтва та збіднілого панства. Колоритно виписані постаті Вареника, Дзвонарської, Дембицької, Сисоя сприяють реалістичному звучанню твору. Влучні діалоги розкривають справжні наміри шляхти:

«Дембицька. Я б, пожалуй, змогла посватати.

Вареник. Чув.

Дембицька. Ну... а нащо приданого як?

Вареник. Та все як слід справимо, позичать не підемо» [6, с.99].

У кожній репліці Дембицької та її сина підкреслюється зверхність по відношенню до родини Вареника. Їхня нахабна поведінка була помічена Зінькою та Наталкою.

«Наталка. Ой таточку, таточку! Не оддавайте за його Зіньки: він поганий, паскудний... (Плаче). Овсій кращий і мене на баштан возить...» [6, с.100].

Здоровий глузд козака Вареника перемагає.

«Вареник. К бісу всі моди, щоб і вухо моє не чуло!» [6, с.103].

Отже, у фіналі твору торжествує народна мораль.

Комедії «За двома зайцями» та «По-модньому» М.Старицького з успіхом виставлялися на театральних сценах України, а також були фільмовані й зажили екранним життям.

До опису звичаїв та побуту українського народу письменник звернувся і в інсценізаціях «Різдвяна ніч» (1872) та «Сорочинський ярмарок» (1874) за творами М.Гоголя. У «Різдвяній ночі» М.Старицького спостерігаємо окремі ситуації обряду сватання. Черевички, які зажадала Оксана від Вакули, належать до традиційних весільних дарунків. У п'єсі відтворено атмосферу різдвяного свята, подані діалоги колядників і господарів:

«Дівчата (за вікном співають).

Ой дивнеє народження
Божого сина,
Його ж десь спородила
Діва Марія.
Спородила Суса Христа
Пречиста пані,
Ой і це ж ми не знаємо
Божої тайни.

Оксана (за вікном). Спасибі. Просимо до господи» [5, с.65].

Як свідчать етнографічні записи, різдвяне дійство в основному проходило за однаковим сценарієм: групи молоді, а останнім часом і дітей з зіркою або без неї ходили ввечері від хати до хати, співаючи колядок. Відповідно до цих канонів відтворено обряд і в п'єсі.

Характеризуючи постаті Вакули, Оксани, Пацюка, автор акцентує увагу на ментальності українців.

У «Сорочинському ярмарку» М.Старицького – комічній опереті з українського побуту створена яскрава панорама українського ярмарку. Подано в п'єсі й обряд сватання: перша фаза – домовленість Солопія і Панька, благословення Мокрини й Черевика. У творі яскраво окреслені життєві образи Хіврі – повновладної жінки, що цілком підпорядкувала чоловіка своїй волі, та Солопія Черевика – довірливого та безхарактерного, який легко стає об'єктом різноманітних витівок. Комічний своєю псевдовченістю і поведінкою попович, рельєфному окресленню характеру якого сприяє мовна індивідуалізація.

Таким чином, М.Старицькому вдалося відтворити реалістичну картину життя українців, її національну специфіку.

Типологічно спорідненими за художньою реалізацією теми до названих творів М.Старицького є драматичні зразки І.Нечуя-Левицького «Голодному й опеньки м'ясо» (1886), О.Кониського «Порвалася нитка» (1884), Олени Пчілки «Сужена – не огуджена» (1881), Г.Цеглинського «На добродійні цілі» (1883), «Аргонавти» (1889), «Торгівля чечугами» (1895) та «Соколики» (1911), в яких головними мотивами діяння антигероїв виступають меркантильні інтереси.

Матеріал з міщанського побуту послужив темою для комедії І.Нечуя-Левицького «Голодному й опеньки м'ясо» (1886). Сюжет твору нескладний. У підстаркуватій багатенькій панни Марти Мочульської квартирують і харчуються чиновники казенної палати Скрипчинський та Солодкевич. Останній, позарившись на достаток хазяйки, сватає її. Характерно, що за вихідну позицію в п'єсі взято правило моралі, яке фактично

сформульоване в назві як одна з форм вияву народної мудрості. Звичаї міщанства та характери розкриваються в комедійних ситуаціях (залицання бондаря до Марти Сидорівни, сцена освідчення паничів у коханні, заручини), гумористичний колорит яких де термінується ідейним змістом твору. Побутові картини подані автором як засіб психологічного вмотивування вчинків дійових осіб: злиденні умови життя призвели до морального деградування. Отже, конфлікт п'єси має помітне соціальне забарвлення. І. Нечуй-Левицький висміює користолюбні дії чиновника Солодкевича, таврує суспільство, що породжує огидні форми відносин, руйнує людину.

Життєво-переконливими зображені персонажі твору О. Кониського «Порвалася нитка» (1884) – Михно, Гринівна, особливо вдалися постаті свах Проїмихи та Зайчихи. Приваблює п'єса цікавими реалістичними ситуаціями (Михно просить у Гринівни вексель, Зайчиха забирає силоміць у Михна обіцяні за сватання гроші).

На фоні тодішньої галицької драматургії п'єса Г. Цеглинського (1911) була помітною подією, бо відзначалася порівняно більшим зв'язком з життям. Зміст її зводиться до того, що трьох старих кавалерів Малолюбку, Шкаралупку, Кашкевича приятель знайомить з удовою. Та сподівається обрати котрогось із них за чоловіка. Через ряд комедійних ситуацій, у які потрапляють дійові особи, виявляється, що «соколики» вчащають до вдовиної дочки Мальвінки. Але показавши безпринципність і лицемірство старих кавалерів, Г. Цеглинський ніде не підіймається до викриття їх. У комедії «Торгівля жемчугами» (1895) виявляється вміння автора майстерно побудувати сюжет. Молоді вихованці університету Борис Бігунець та Симеон Головка безсоромно гендлюють нареченими, бо їхня мета – побільше взяти приданого за ними. Як говорить один з цих персонажів, «Ольга чи Одарка – все риба однака, Ольга чи Марійка – все однака жінка» [1, с. 116]. Автор порушує проблему підневільного становища представниць слабкої статі. Вихід з такої ситуації Г. Цеглинський вбачає в залученні жінок до праці в школах, лікарнях та інших установах. Героїня твору Ольга самостійно здобувши освіту, йде працювати вчителькою, що й дає їй матеріальну й моральну незалежність.

Отже, жанр звичаєписової п'єси досить продуктивно розвивався у ХІХ столітті, поповнивши фонд української драматургії цікавими сценічними зразками.

Література

1. Бувальщина: Драми. Комедії. Діалоги. Водевіль: Українська драматургія другої половини ХІХ – початку ХХ століття: Маловідомі п'єси / Упор. О. Ставицький.- К.: Дніпро, 1990.- 415 с.
2. Відділ рукописів Інституту літератури НАН України ім. Т.Г.Шевченка.- Ф. 30.- № 87.
3. Лобас П., Шубравський В., Роман Андрієвич – поет і драматург // Радянське літературознавство.-1972.- № 11.- С.50.
4. Мороз З.П. На позиціях народності: Дослідження: У 2 томах. – К.: Дніпро, 1971.- Т.1.- 419 с.
5. Старицький М. Твори: У 6 томах.- К.: Дніпро, 1989.- Т.2.- 575 с.
6. Старицький М. Твори: У 6 томах.- К.: Дніпро, 1989.- Т.3.- 527 с.
7. Українська драматургія першої половини ХІХ століття: Маловідомі п'єси. – К., 1958.- 428 с.
8. Хропко П.П. Українська драматургія першої половини ХІХ ст. –К., 1972. –130 с.

Немченко Г.В. Звичаєписова драма в доробку М.Старицького.

М.Старицький як творча особистість: зб.наук.праць. Черкаси, 2010.
С.141-149.